

Таміла АЛЕКСЄЄВА

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Художній текст є ідеальною формою передачі авторської свідомості. В слові та через слово автор висловлює не тільки свою художню волю, не тільки своє суб'єктивне бачення, розуміння та тлумачення складного, суперечливого і неоднозначного в своїй суперечливості світу, але й своє знання цього світу [1: 3]. Найважливішою складовою фахової майстерності вчителя зарубіжної літератури є вміння аналізувати художній текст. І саме відсутність цього вміння спонукає деяких вчителів підміняти аналіз тексту його переказом, вважати недоцільним аналіз поезії як такої та недоречним аналіз перекладного твору.

Існують різні шляхи аналізу “вслід за автором”, пообразний, проблемно-тематичний, виділяють іноді стилістичний, компаративний та інші. В шкільній практиці використовують шляхи аналізу художнього твору: “услід за автором”, пообразний, проблемно-тематичний. Розглянемо традиційні шляхи аналізу художнього твору в школі.

Аналіз “услід за автором”. В основі цього аналізу є сюжет твору. Учні слідкують за його розвитком, виділяють центральні епізоди, мотивують вчинки героїв. Аналіз “вслід за автором” може використовуватися в будь-якому класі. Він вимагає від вчителя попереднього перегляду тексту, поділу його на логічно завершені змістовні частини та складання до кожної з них системи запитань, спрямованих на аналіз твору в єдності змісту та форми.

Цей шлях аналізу доцільний, скажімо, під час вивчення новели відомого американського письменника О'Генрі “Останній листок” в сьомому класі. Після вступного слова вчителя, повідомлення про біографію О'Генрі учнями та словникової роботи, твір читають.

Орієнтовні запитання до бесіди:

- *Де відбуваються події?*
- *Пригадайте, що називається іронією? Який вислів можна підібрати на протизвуччя вислову “вікна, що виходять на північ?”*
- *Що автор хотів цим сказати?*
- *Як жили Сью і Джонсі до розгортання подій?*
- *Чому містер Пневмонія почав перемагати дівчину?*
- *Яку роль відіграє опис пейзажу, який дівчина бачить з вікна?*
- *На які деталі ви звернули увагу?*
- *Як автор характеризує Бермана?*

- Що ж сталося з ним?
- Чому оповідання має назву “Останній листок”?
- Скільки разів зустрічаються ці слова в новелі і як змінюється їх забарвлення?
- Як змінюється інтонація слова “шедевр” та якого смислового навантаження набуває це слово?

– Далі учні визначають тему та особливості композиції твору.

Пообразний шлях аналізу художнього твору. Цей аналіз найчастіше використовують у шкільній практиці. При цьому бажано будувати аналіз так, щоб на першому плані були образи героїв твору, моральні колізії. Поступово в нього включаються естетичні та соціальні мотиви [2: 106]. Слід погодитися і з наріканнями на пообразний аналіз. Він зводився здебільшого до поділу героїв на головних і другорядних, позитивних і негативних, до назви рис героїв і ілюстрацією рис цитатами – все це і породило справедливу критику.

Л.Ф. Мірошніченко вважає, що пообразний аналіз ставить ряд вимог перед вчителем, а саме: теоретично визначити й усвідомити, що означає пообразний шлях аналізу; переконатися в доцільності використання цього шляху аналізу для кожного конкретного художнього твору; провести підготовчу роботу для проведення цього аналізу; вивчити всі можливості та обрати для себе найефективніші (виходячи з особистих уподобань, підготовленості учнівського колективу, особливостей твору тощо) методи та прийоми його реалізації; визначити особливості та значення саме цього – пообразного – шляху вивчення літературного твору [3: 162-163].

Коли обирається пообразний шлях аналізу, то система художніх образів стає тією домінантою, за допомогою якої у єдності форми і змісту розглядаються всі інші компоненти твору.

Пропонуємо варіант системи запитань та завдань, які можна використати під час пообразного аналізу в п’ятому класі Старого Заповіту (Історія Йосипа).

- Простежте, які стосунки були між братами в родині Йосипа.
- Як ви оцінюєте вчинок братів? На чьому боці ваші симпатії?
- За що вирішили вбити Йосипа?
- Чи справді він завинив перед своїми батьками?
- Що наснилося Йосипу?
- Чи можна назвати цей сон пророчим? Доведіть.
- Чи сні підчасного та пекаря справедлися?
- Як ви оцінюєте підчасного?
- Чи він виконав обіцянку?
- Як це його характеризує?
- Чи не побачили ви себе в цьому підчасному? Адже в нашому житті дуже часто так трапляється: коли нам погано, ми ладні пообіцяти що завгодно,

а в добрі хвилини забуваємо свої обіцянки.

- Що допомогло Йосипові врятуватися з в'язниці?
- Чому Йосип так прагнув побачити свого молодшого брата?
- Чому Йосип вдався до підстави зі срібною чашею?
- Які риси братів при цьому розкрилися?
- Чи справдилися сні Йосипа?
- Яким чином? Доведіть це.
- Чому навчає ця легенда?
- Чи вона є актуальною в наш час?

Вчителі можуть покращити знання учнів з зарубіжної літератури, відпрацьовуючи з ними на практиці такі основні пізнавальні операції, як роз'яснення ідей дослідження взаємозв'язків, проведення багаторівневих порівнянь та вибудовування концепцій, системи доказів на підтримку відповідної точки зору та обрання позиції, заснованої на цих доказах. Ці процеси мислення реалізуються в аналізі літературного твору, який має назву *проблемно-тематичний шлях*. Методист В.Маранцман вважає, що цей шлях вивчення літературного твору – це “ланцюжкова реакція запитань проблемних ситуацій, які викликають в учнів потяг до дослідницької роботи” [3: 127].

Л.Мірошниченко рекомендує вчителю реалізувати проблемно-тематичний аналіз твору в такій послідовності:

- переконатися в доцільності твору саме такого шляху аналізу. Чи справді у творі проблема чи ряд проблем (головних і другорядних) є його основою, логічним центром;
- запропонувати учням уважно прочитати твір і спробувати визначити його проблеми, встановити їхній характер (соціальні, філософські, політичні, морально-етичні тощо);
- на уроці (разом з учнями) чітко сформулювати проблеми і вирішити, які з них найважливіші з точки зору автора твору;
- визначити проблеми, які будуть розглядатися учнями в класі, а які – самостійно вдома, встановити послідовність дослідження;
- підібрати матеріал з художнього тексту для розгляду кожної проблеми;
- підібрати та запропонувати учням матеріал з підручника, додаткової літератури (літературознавчої, методичної, художньої, мемуарної, епістолярної тощо);
- провести проблемно-тематичний аналіз у такій послідовності:
 - 1) визначити тему художнього твору з метою її всебічного розкриття;
 - 2) оголосити вже означені проблеми;
 - 3) розпочати пошук авторських шляхів вирішення [4: 172-173].

Розглянемо використання проблемно-тематичного шляху аналізу при вивченні повісті Е.Хемінгуей “Старий і море” в 11 класі.

Тема. “Старий і море” – повість-притча про людину.

Мета: Знайти відповідь на проблемне питання: який вселюдський зміст вкладено в повість-притчу Е.Хемінгуея “Старий і море”? Розвивати навички проблемно-тематичного аналізу тексту; виховувати почуття відповідальності за все живе, що нас оточує, розкрити велич людської праці.

На уроці використані методи евристичної бесіди та дослідницький.

Після повідомлень учнів “Історія створення повісті – притчі Е.Хемінгуея “Старий і море”, про повість-притчу як літературний жанр, ми заслуховуємо повідомлення-дослідження учнів по образам-символам.

Далі ми повинні визначити, які думки вкладав письменник у підтекст. Аналізуємо зв’язки філософсько-символічного рівня.

Орієнтовні запитання та завдання:

- Чому старий звертається до моря в жіночому роді?
- Проведіть паралель “море – жінка”.
- Що собою являє життя людини? Чи завжди доля складається гладко (Проаналізуйте зображення моря і стосунки старого з морем).
- Чим людина повинна керуватись, щоб отримати перемогу в житті?
- Чи можна сказати, що самотність – це хвороба ХХ ст. Чому?
- Покажіть, що старий Сантьяго самотній серед природи і людей.
- Яку думку вкладає автор в останній абзац твору?
- Доведіть, що Хемінгуей не вкладає песимістичного звучання у мотив самотності.
- Як Сантьяго ставиться до моря?
- Чи розуміє старий море та його жителів. У чому це виявляється?
- Коли людина може відчутти себе щасливою у співвідношенні з природою?
- Чи завжди існує гармонія у співвідношенні “людина – природа”?
- За допомогою яких образів повісті-притчі Е.Хемінгуей відображає “стихії космосу”?
- Докажіть, що людина – частина космосу.

Робимо підсумок співвідношення людини і життя, людини і суспільства, людини і природи, людини і Всесвіту. Учні роблять загальний висновок: людина повинна бути у гармонійному співвідношенні з життям, суспільством, природою, Всесвітом.

Ми не можемо не помітити радикальне розширення контексту вивчення зарубіжних літературних творів. Крім російської зараз вивчається всесвітня література, від Вед до постмодернізму. Принципово змінився і масштаб розгляду літературних явищ. У сферу вивчення потрапила і література модернізму, як складова світового літературного процесу. Вона вивчається в старших класах загальноосвітніх шкіл України. Проблема специфіки методики викладання цього неоднозначного мистецького явища на сьогодні залишається невирішеною. Традиційні (“слідом за автором”, пообразний і проблемно-тематичний) шляхи шкільного аналізу модерністських творів

призводять до примітивізації унікальних естетичних досягнень, фальсифікації авторських концепцій.

Розгляд літератури сьогодні як мистецтва слова, тобто як естетичного явища, дає можливість під час аналізу художнього тексту йти від естетики до етики і моралі, а не навпаки. Що стосується модерністів, то вони свідомо ставили художні (естетичні) характеристики твору вище, ніж змістові [5: 23].

Академічний літературознавчий аналіз у школі, зрозуміло, неможливий і непотрібний. Вважаємо, що доречним було б застосування у шкільній методичці *стильового (структурно-стильового) аналізу* вивчення вказаних творів. Але, звичайно, в адаптованому для школи вигляді, як шлях аналізу, де одиницею аналізу будуть так звані стильові домінанти твору і через них буде здійснюватись вихід на тему, ідею, сюжет, образи, композицію, мову.

Розглянемо практичне застосування стильового аналізу під час вивчення драми Е.Йонеско “Носороги”.

Індивідуально-стильові домінанти Е.Йонеско:

- трагіфарсовість;
- фантазмагоричність;
- одночасність і перехресність двох і більше діалогів з об’єднанням їх у певних місцях в один діалог.

Питання і завдання для роботи над твором в класі:

Учніма пропонується визначити абсурдні ситуації, щоб вийти на основні проблеми п’єси. Розглянути образи головних персонажів п’єси. Розглянути проблему здатності людини протистояти омасовленню. Учніма пропонується уважніше придивитися до мови п’єси, побудови фраз, діалогів.

- Чи можна назвати “Носорог” антифашистською п’єсою?
- Як ви розумієте значення слова “омасовлення”?
- Які негативні наслідки перетворення людей на слухняних ляльок?
- Проаналізуйте “перетворення” Жана. Які зміни відбуваються в його свідомості в процесі оносороження?

Розглянемо композицію та сюжет п’єси.

- Чому людський розум і сила любові терпить фіаско в зіткненні з масовим психозом?
- Чому саме Беранже вдалося встояти під натиском колективної істерії?
- Як ви розумієте фінал п’єси?
- Йонеско назвав “Носорог” трагіфарсом. Чи згодні ви з ним?

Таким чином, через стильові домінанти учні вийшли на всі компоненти даного твору та з’ясували авторську концепцію.

З огляду на значне зростання обсягу навчального матеріалу, доречним стає і такий нетрадиційний шлях аналізу художніх творів як *компаративний*. Це закономірно, адже розширився літературний контекст, а відтак і поле для порівняння. Компаративний аналіз, як і інші шляхи аналізу, повинен

мати три етапи: підготовчий, реалізації й узагальнення.

Слід відзначити плідність порівняння образів літературних героїв. Так, цікаво зіставити образ Мазепи у Д.Н. Байрона, В.Гюго і В.Сосюри. Під час порівняння Мазепа постає як неординарна, непересічна особистість.

Доречний компаративний аналіз і в парадигмі “українська й зарубіжна література”. Так, виправданим і цікавим видається розгляд схожого та різного у використанні філологічних конфліктів у п’єсах двох талановитих драматургів: “Міщанин-шляхтич” Ж.-Б. Мольєра і “Мина Мазайло” Миколи Куліша, які вивчаються у восьмому класі. Після аналізу мовних особливостей обох п’єс учні складають порівняльну таблицю, яка узагальнює їх знання теми, жанру, мовних засобів створення комічного у цих творах.

Отже, назріла нагальна потреба в розширенні методичної палітри вчителя зарубіжної літератури. Поруч із традиційними, вчитель повинен оволодівати новими методичними прийомами, зокрема – шляхами аналізу художнього тексту.

1. Художественный текст: аспекты изучения (сборник материалов). – Житомир, 1997. – С. 60.
2. Методика преподавания литературы / Под ред. З.Я. Рез. – М., 1985. – С. 367.
3. Маранцман В.Г. Анализ литературного произведения и читательское восприятие школьников. – Л., 1974. – С. 127.
4. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. – К., 2000. – С. 239.
5. Волощук Е., Бегун Б. Технэ майевтике // Тема. На допомогу вчителю зарубіжної літератури. – 1997. – № 1-2. – С. 23.